
COĞRAFİ AÇIDAN TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK*

Özet

Çalışmamızın konusu, cumhuriyetin ilk yıllarından beri belirli aralıklarla siyasi kadrolar tarafından geliştirilen veya bir devlet politikası olarak işlerlik kazanan kırsal kalkınmadır. Türkiye'nin coğrafi şartlarında kırsal kalkınmanın yapılabilirliği güç olduğu kadar gereklidir. Çalışmada kırsallık kavramı, kırsal kalkınma, Türkiye ve dünyada kırsal kalkınma çabaları, Türkiye'de kırsal kalkınma ile ilgili sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulacaktır. Buna ilave olarak, yerel coğrafi değişkenlerin kırsal kalkınmadaki önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Kalkınma, Politika, Coğrafi değişkenler, Coğrafi durum

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi.

Abstract

The subject of our study is that rural development has been achieved as a state politics or improved by some political groups occasionally for the early years of Republic. The rural development under geography conditions of Turkey needs applications as well as some difficulties. In this study, it is aimed to express that the concept of rurality, rural development, the rural development struggles of Turkey and of the world, the problems of the rural development of Turkey and some solutions and suggestions above the subjects. In addition to, the important of some geographical variations on the rural development is impressed.

Keywords: *rural development, political, geographical variations, geography conditions*

COĞRAFI AÇIDAN TÜRKİYE'DE KIRSAL KALKINMA SORUNU

The Problem of Rural Development in Turkey in the View of Geography

1. Giriş

Anadolu'da fizikî coğrafyanın gereği, toprağa bağlı geçim tarihin ilk devrelerinden beri en temel potansiyel durumundadır. Bu potansiyeli çağın gereklerine göre değerlendiren toplumların güçlü ve uzun süreli siyasi organizasyonlar kurdukları anlaşılır¹. Değişkenlik gösteren tarım olanakları başta sanayi olmak üzere ticaret, ulaşım, hizmetler hatta turizm gibi tarım dışı bütün sektörleri de harekete geçirip geliştirebilecek niteliktedir.

Kuzey ve güneyden ortalama 3000 m dağlarla çevrili Anadolu, yine batıdan doğuya doğru yüksekliğin sürekli olarak arttığı dünyanın sayılı yüksek ülkelerindedir. Anadolu yüksek kütlesi, yağış ve su kaynaklarının bol olması dolayısıyla akarsular tarafından derince yarılmış ve yüksekliğe engebe ile yüksek eğim eşlik etmiştir. Bu morfolojik yapı kısa mesafelerde dahi iklimik, biyotik, ekonomik ve sosyokültürel farklılığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Türkiye'nin coğrafi özellikleri üzerinde yaşayan insanlara farklı ekonomik alternatifler sunmakla birlikte, fizikî coğrafyanın bir sonucu olarak çeşitli yatırımları da zorunlu kılmaktadır. Kaldı ki hızlı nüfus artışı, göç hareketleri, şehirleşme, tüketimdeki artış ve sanayide hammadde talebi gibi sorunlar, üretimde verimliliği gerekli kılmakta dolayısıyla bu yatırımların acil ve zorunlu olmasına sebebiyet vermektedir.

2. Kırsallık

Kır ile şehir arasındaki ayırım yerleşmenin ya da alanın nüfus, hayat tarzı, idari yapı ve fonksiyonel özellikler gibi kriterlerle yapılmakla birlikte, bu ayırımı kesin çizgilerle ortaya koymak mümkün değildir. Büyüklük bakımından bir ülkede köy olarak nitelendirilen bir yerleşme, bir başka ülkede kasaba, yada şehir olarak kabul edilebilmektedir. En geleneksel ayırım kırsal yerleşmelerde halkın geçimini doğrudan topraktan yani birincil üretimden kazanmasına karşılık, şehirselleşmelerde ikincil ve

üçüncül faaliyetlerle uğraşmalarına göre yapılandır. Ancak böyle bir ayırım da yirminci yüzyıldan itibaren büyük ölçüde zayıflamıştır². Gerçekten de gelişmekte olan ülke veya bölgelerde şehir olarak kabul edilen yerleşmelerde kırsal hayat tarzına sıklıkla rastlamak mümkündür. Buna karşılık, nüfusun büyük çoğunluğunun şehirlerde yaşadığı gelişmiş/sanayileşmiş ülkelerde kırsal alanlar, gelişmekte olan ülkelerdeki şehirlerden fonksiyonel anlamda çok daha şehirseldir. Kaldı ki bu ayırım yerleşme düzeyinde olup, kırsallık veya kırsal alan olarak düşünüldüğünde, sorun çok daha karmaşık bir hal almaktadır. Ülkelere veya bölgelere göre ortaya çıkan bu ayırım güçlüğü, farklı bilim dallarının konuya yaklaşımlarında da gözlenmektedir.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) kırsal alan için “metropolitan yerleşmeler dışında yer alan illeri de kapsayan ilçe, köy ve mezralarda her türlü sosyal güvenceden (iş olanakları, sigorta, emeklilik, eğitim, sağlık ve kültürel etkinlikler) yeterince yararlanamayan bireylerin sayısal çoğunluğu oluşturduğu mekânsal büyüklük”³ tanımını yapmaktadır. DPT kırsal alan ifadesinin anlaşılabilirliği için, varolan veya olası şehirselleşmeler, gelişmeler ve sorunları gündeme getirerek konuya geniş açılımlı bir yaklaşımda bulunmaktadır. Bu açıdan kırsal yerleşme ve kırsal alan kavramlarının birbirinden farklı olduğu, dolayısıyla kırsal yaklaşımlarda yerleşme ve mekân kavramlarının ayrı düşünülmesi gereği ortaya çıkar. Ancak DPT’nin konuya yerleşme boyutunda değil de mekân boyutunda yaklaşıyor olması, kavram kargaşasına sebep olmakta ve çoğu zaman kırsallık bir geri kalmışlık ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda kalkınma plânlarında kırsal alanlar ve geri kalmış yörelerin çok belirgin olmasa da birbirinden ayrılması gerekir. Nitekim Ege ovalarındaki çoğu kırsal alan geri kalmış olarak kabul edilemeyeceği gibi metropollerde dahi çok daha kırsal olan (geri kalmışlık anlamında) alanlara rastlamak mümkündür.

Ülkemizde olduğu gibi geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, kırsal alanların genel özellikleri şöyle özetlenebilir;

Yaşama ortamı ve ekonomik faaliyetler, önemli ölçüde doğal üretim kaynaklarının kullanımı ve değerlendirilmesine bağlıdır, ekonomik, sosyal

ve kültürel gelişme süreci yavaş ilerlemekte ve değişime yavaş uğramaktadır, teknolojik gelişimden yararlanma oldukça düşük seviyededir, gelenek ve göreneklerin hayat biçimi ve kurallarını etkileme gücü oldukça fazladır⁴.

Çoğu çağdaş coğrafyacı, sosyolog ve arazi kullanım plânlayıcıları kırsal alan kavramının tanımlanmasının son derece zor olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte, ziraatçılar kırsal alanları çiftçilerin bir yararlanma (faaliyet) bölgesi, şehir karmaşasından uzaklaşarak yılın bir bölümünü sakin bir ortamda geçirmek isteyenler şehrin bir bahçesi, faydacı ekonomistler ekonomik amaçlar için kullanabilecek üretim bölgeleri, halk destekçileri kontrol ve imkânlardan uzak bölgeler, doğa koruyucuları ise potansiyel doğal alanlar olarak yorumlamaktadırlar⁵. Bu yaklaşımlar, kavramın tanımının zorluğunu göstermekle birlikte, kırsal alanların sosyoekonomik zenginliğini ortaya koymak açısından da önemlidir.

Kırsal alan kavramına yönelik farklı yaklaşımların sentezi, günümüzde bu alanların fizikî bir mekândan çok beşerî ve ekonomik boyutlu bir yapı olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Başka bir ifadeyle günümüze kadar en temelde faaliyetlerin çoğunlukla toprağa bağlı (ziraat, hayvancılık, ormancılık) sürdürüldüğü alanlar anlaşılırken, farklı kalkınma modelleri içerisinde kırsal alan kavramı bir geri kalmışlık ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Buna karşılık, sanayileşmiş veya gelişmiş ülkelerde kırsal mekân daha çok bir yararlanma bölgesi olarak değerlendirir. Yine geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelere kırsal alanlar kalkındırılmaya çalışılırken, bu sürecin büyük ölçüde tamamlandığı gelişmiş ülkelere bu alanların korunması ön plândadır.

Ülkemizde ve dünyada değişik bilim alanlarında kırsallık kavramının farklı şekilde yorumlandığı dikkati çeker. Kırsal mekân çoğunluğun ortak görüşü olarak yoğun olmayan arazi kullanılışı ile tarım ve orman alanları, rekreasyon alanları, çok küçük orandaki yerleşim alanları ve şehirlerdekilere oranla düşük bir nüfus yoğunluğu ile karakterize olur⁶. Ancak kırsal kavramına yüklenen anlamda daha çok ekonomik olarak ekip-biçme ve hayvancılığın yapıldığı, sosyokültürel gelişimin yeterince

tamamlanmadığı, şehirselleşen alanlardan yoksun ve çoğunlukla ailelerin gelir seviyelerinin düşük olduğu alanlar anlaşılır. Sonuçta kırsal kavramı nasıl yorumlanırsa yorumlansın, kırsal alanlar en temelde yaşama ve yararlanma bölgeleridir. Bu açıdan ülke politikaları içerisinde kırsal kalkınmanın önemli yer tuttuğu görülür. Dolayısıyla kırsal alan kavramı ister geri kalmış alan ister bir yararlanma bölgesi olsun, önemli olan bu alanlardaki sorunları giderme ve zarar vermeden maksimum düzeyde yararlanma yollarını belirlemedir. Özellikle soruna beslenme boyutunda bakıldığında, kırsal alanların gelecekte giderek daha fazla tartışılacağı ve üzerinde plânlamalar yapılacağı rahatlıkla düşünülebilir.

3. Kırsal Kalkınma

Bilindiği üzere yeryüzünde insanoğlunun ortaya çıkışı ile birlikte varlığını devam ettirebilmesi, kırsal alanların kullanımı ile başlamıştır. Temelde toprak ve suya bağlı kırsal hayat tarzı, kayda değer bir değişime uğramadan sanayi devrimine kadar süregelmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte öncelikle alternatif istihdam alanları oluşurken, buna bağlı olarak hem nüfus artmaya başlamış, hem de kırsal hayat süreklilik gösteren belirgin bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte gerek gelişmiş/sanayileşmiş, gerekse gelişmekte olan veya geri kalmış ülkelerde kırsal alanlar, ülke kalkınmasının en önemli dinamiklerden biri olmuş ve hemen her devrede kalkınma politikaları içerisinde yer almıştır.

Kırsal ekonomi son 50 yılda gerek üzerinde uğraş veren toplum, gerekse üretim açısından önemli değişim yaşamaktadır. Esasen dünyanın çoğu bölgesinde arazi üzerinde çağın gereklerine uygun yeterli seviye bulunmaktadır⁷. Ancak dünya genelinde kırsal alanlarda gözlenen bu olumlu değişime rağmen, kırsal kalkınmanın gün geçtikçe hemen her ülkede çok daha fazla önem taşıdığı ve kalkınma stratejileri içerisinde önemli yer tuttuğu dikkati çeker. Kırsal alanların kalkındırılması veya iyileştirilmesi çabaları en genel anlamda nüfus artışının bir zorlaması olup, gelişmiş ülkelerde sanayiye hammadde sağlama, nüfusun beslenme ihtiyacını karşılama ve kırsal alanları koruma, gelişmekte olan ülkelerde ise şehirlerin

yükünü hafifletme, bölgeler arası dengesizliği azaltma ve kaynakların daha verimli kullanımını sağlama amacı taşımaktadır.

Kırsal kalkınma çabaları kırsal alan toplumlarının ekonomik, toplumsal ve kültürel olanaklarını geliştirmek, bu toplumları ulusal yaşam düzeyine ulaştırmak, onların ulusal gelişmeye katılımlarını sağlamak üzere, toplum ve devletin birleşik çabaları sonucu ortaya çıkan ilerlemeyi sağlamaktır. Bu bağlamda “kırsal alan” ile “tarımsal alan” ve “kırsal kalkınma” ile “tarımsal kalkınma” kavramlarını aynı kategoride ele almamak gerekir⁸. Tarımsal kalkınma ekonomik içerikli iken, kırsal kalkınmada ekonomik gelişimin yanında sosyal gelişim de oldukça önemlidir.

Farklı ülke veya bölgelerde konuya yaklaşım ve uygulamadaki çeşitli farklılıklara rağmen, kırsal kalkınma çabalarının genel içeriği zirai üretimi artırma, başta toprak ve su olmak üzere doğal kaynak kaybını azaltma, fakir insanların temel ihtiyaçlarını karşılayarak kurumlar oluşturma ve bunları geliştirme, fakir insanların kendi gelişimlerini sağlayabilmeleri için destek olma, fakir aile ve küçük çiftçinin temel ihtiyaçlarını tespit etme ve teknik destek sağlama, ulusal ve uluslar arası konjonktüre uygun politikalar geliştirme ve yatırımların öncelikle kırsal alanlarda gerçekleşmesini teşvik etmektir⁹.

Kırsal kalkınma tartışması bir taraftan kırsal bölgelerdeki ekonomik gelişim teorileri ile diğer taraftan kırsal bölgelerdeki ekonomik gelişimi sağlayacak kırsal kalkınma politikalarının nasıl olacağı ile ilgilidir. Kuşkusuz bu tartışmaya temelde kırsalın coğrafi yapısı, sosyolojik özellikleri, ziraat ekonomisi, demografya, ekoloji, kırsal plânlama ve yönetim bilimleri de katkı sağlamaktadır¹⁰. Bu bakımdan kırsal kalkınma gerek uygulaması, gerekse etkileşimi çok yönlü olan interdisipliner bir plânlama biçimidir.

Dünyanın değişik ülkelerinde coğrafi özellikler, ekonomik ve sosyal yapı göz önüne alınarak çeşitli kırsal kalkınma stratejilerinin geliştirildiği gözlenir. İskoçya’da mekânizmanın milli politika tarafından belirlendiği, eğitim hizmeti ile işletme etkinliğini birleştiren *yerel yatırım şirketleri* (Local Enterprise Companies), sadece kırsal alanda değil, şehirlerde de

faaliyet gösterir. Yerel yatırım şirketleri (LEC) verimliliği artırma, daha iyi ürün geliştirme ve dış pazarlara açılma imkânını artırarak yerel ekonomiyi genişletme işlevine sahiptir. Yerel yatırım şirketlerinin başarılı olabilmeleri için, yerel ortamın diğer kurumları ile birlikte hareket etmesi son derece önemlidir¹¹.

Lokal dinamiklerin harekete geçirilerek kırsal kalkınmanın gerçekleştirildiği *Lokal değişim ve alış-veriş sistemleri* (Local Exchange and Trading Systems) ise başta İngiltere olmak üzere İngilizce konuşan çoğu sanayileşmiş ülkelerin kırsal kesiminde uygulanmaktadır. Avustralya ve Yeni Zelanda’da da yaygın olan bu kırsal kalkınma sistemi, son yıllarda Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Hollanda, Norveç, İspanya ve İsveç gibi Avrupa ülkelerinde işlerlik kazanmaya başlamıştır. Yerel değişim ve ticaret sistemlerinde (LETS), yerel alanda mal ve hizmet üreten ile bunları almak isteyen buluşturulması temel prensiptir. Lokal şartların kendi içerisinde maksimum düzeyde değerlendirildiği bu sistemde, hedeflerden birisi de sermayenin dışarıya kaçmasını engellemektir¹².

Romanya’nın Apusenî dağlık bölgesinin kalkınmasına yönelik yapılan bir çalışmada küçük boyutlu endüstri kuruluşları, yerel kooperatifler ve sınır ötesine hizmet verecek turizm yatırımlarının, birlikte kırsal kalkınmayı gerçekleştireceği ve bütün bunların ancak sürekli kaynak yönetimi ile sağlanabileceği vurgulanmaktadır¹³. Yerel analizlerin öneminin işlendiği bir diğer çalışmada ise arazi kullanımında standart plânlamalar yerine yerel analizlerin gereği üzerinde durulmaktadır¹⁴.

İda J. TERLUIN kırsal kalkınma ile ilgili çalışmasında, kırsal bölgelerdeki ekonomik kalkınma stratejilerinde kanun yapıcılar, iş adamları ve çalışanlar için öncelikle global düşünüp yöresel davranma, bilgi, beceri ve davranış kapasitesinin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Kanun yapıcıların politikaların plânlama ve dağıtımında verimli davranması, bölgesel önceliklere uygun politikalar belirlemesi ve hem kamu hem de özel yatırımlar için politikalar geliştirmesi; iş adamlarının değişime açık ve pazarı geliştirmeye istekli olması; çalışanların ise değişime adapte olma ve beceri geliştirmeleri kırsal kalkınmada büyük önem taşımaktadır. TERLUIN

çalışmasının sonunda ise şu önerilerde bulunuyor: yerel şartları kooperatifleştirerek güçlendirin, dış etkenlerle dengeyi sağlayın, yönetsel yapıyı ayarlayın, etkili bölgesel gelişim plânları uygulayın¹⁵.

Bu açıklamalardan kalkındırılacak alandaki lokal faktörlerin öncelikli kalkınma dinamikleri olduğu anlaşılır. Bunun yanında global, bölgesel ve lokal şartların birlikte ele alınması gereği ve uygulamada yönetsel yapının etkinliğinin kırsal kalkınmadaki önemi ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kırsal kalkınma aynı zamanda çok yönlü bir plânlamayı gerekli kılmaktadır.

Literatürde bölgesel dinamikler, nüfus dinamikleri, mevcut global gelişmeler, yöresel ve global güçlerin karşılıklı etkileşimi kırsal bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin temel belirleyicileri olarak kabul edilir¹⁶. Kırsal kalkınma çabalarında bu potansiyelin belirlenmesi, kuşkusuz ortamın coğrafi yapısının en kapsamlı şekilde ortaya konulması ile mümkündür. Özellikle gelişmiş ülkelerde kırsal kalkınmanın yerel şartlara göre gerçekleştirildiği görülür. Buradaki yerellik kavramı öncelikle standart yaklaşımlar yerine alanın özelliğine göre farklı stratejilerin geliştirilmesidir. Yerel potansiyele göre kalkınma her yörenin lokal coğrafi değişkenlerinin belirlenmesini gerektirmektedir. Başka bir ifade ile kalkındırılacak bir alanın potansiyeli ancak fizikî, beşerî ve ekonomik coğrafya şartlarının tespit edilmesi ile ortaya çıkarılabilir. Bu bağlamda yeryüzünün herhangi bir parçasının insan gereksinimlerine sunduğu yeterliliklerin belirlenmesi olan *doğal ortam analizlerine* ihtiyaç duyulmaktadır. Ağırlıklı olarak fizikî coğrafya şartları ile temsil edilen doğal ortam analizi ile aynı zamanda alanın kullanım biçimi de belirlenir¹⁷.

4. Türkiye’de Kırsal Kalkınma Çabaları

Ülkemizde Cumhuriyetin ilanından itibaren, köy ve köylü sorunları dolayısıyla kırsal kesimler sistemli bir şekilde ele alınmaya başlamıştır. Kalkınma plânlarında başlangıçta yasal düzenlemelerle uygulamaya konulan kırsal yaklaşımlarda temel hedef; kırsalı kalkındırma başka bir ifadeyle kırsal nüfusun daha iyi şartlarda yaşamasına olanak sağlamaktır. Ancak ilerleyen devrelerde nüfus artışı ve şehirleşme ile birlikte, kırsal yaklaşımın

iki boyutunun oluşmaya başladığı görülür. Kırsal nüfusun yaşama koşullarını iyileştirme prensibi korunurken, şehirlerde oluşmaya başlayan ve giderek artan sorunlar da kırsalı kalkındırmada çok daha etkin bir durum haline dönüşmüştür. En son kalkınma plânlarının içeriğinde ise ekonomik kalkınmanın yanında, sosyal yapının düzenlenmesi de önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Bu açıdan zaman içerisinde ulusal ve uluslar arası değişkenlerin kalkınma plânlarında önemli rol oynadığı anlaşılır.

Türkiye’de belirli aralıklarla uygulamaya konulan periyodik kalkınma plânlarında, kırsal kesimin bir başka ifadeyle kırsal kalkınmanın önemli yer tuttuğu dikkati çeker. 1948-1952 yılları arasındaki devreyi kapsayan Türkiye İktisadi Kalkınma Plânı öncelikle zirai kalkınmayı hedeflemiş, ulaştırma, sulama ve enerjiye ait plânlamalar, zirai kalkınma plânının bir bölümü olarak kabul edilmiştir. 1960 yılında Devlet Plânlama Teşkilatının kurulması ile birlikte, beşer yıllık kalkınma plânları işlerlik kazanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plânında tarım ile sanayi arasında dengeli bir yaklaşım öngörülürken, ikinci plânda sanayileşme yönünde açık bir tercih kullanılmıştır¹⁸. Bu plânlardan en son uygulamaya konulan 2000 yılı VIII. Beş Yıllık Kalkınma Plânında da kırsal kalkınma ile ilgili olarak daha önceki dönemlerin sorgulanması ve sonuçlarının analiz edilerek yeni dönemlerde etkinliğin artırılması üzerinde durulmuştur. Yine sürdürülebilir insani gelişme açısından kırsal kalkınma ile ilgili amaçlar ve stratejiler belirlenmiştir. Kırsal toplumun yaşam niteliğinin geliştirilmesi, sürdürülebilir kırsal kalkınma, kırsalın yeniden yapılandırılması ve kırsal örgütlenmeyi kapsayan bu plânda, genel olarak şu hedefler üzerinde durulmaktadır: Altyapı hizmetlerinin götürülmesi, her köye asfalt yol yapımı, dağınık yerleşmelerin toplulaştırılması, cazibe merkezlerinin oluşturulması, kırsala imar plânı uygulama zorunluluğu, deprem mevzuatının işler hale getirilmesi, sulama olanaklarının geliştirilmesi, tarımsal arazilerin toplulaştırılması, tarımsal girdilerin artırılması, pazarlama olanakları, çevre koruma, alternatif iş olanaklarının oluşturulması ve pilot uygulamalar¹⁹.

Kırsalın sorunlarının çözümüne yönelik kalkınma modelleri genel olarak ulusal bir kalkınma modeli olan makro plânlama, çiftçi ailesi

işletmelerinin düzenlenmesini esas alan mikro plânlama ve kalkınmada öncelikli yöreler bazında uygulanan bölgesel plânlamalardır²⁰.

Ülkemizde özellikle şehirleşmenin sancılarının hissedilmeye başlandığı 1960'lı yılların başından itibaren kırsala yönelik daha çok siyasi içerikli söylemler ve kalkınma modellerinin geliştirildiği dikkati çeker. Kaynak sorunu çözümlendiğinde pilot bölge seçilerek uygulanan ve çoğunlukla kırsal alan olarak köy yerleşmelerini hedef alan *Örnek Köy, Tarım Kentleri, Merkez Köyler* ve *Köykent* bu yaklaşımlardan bazılarıdır. Bu teorilerden Köykent Projesi, 2000 yılından itibaren Ordu ilinin Mesudiye ilçesi, Çavdar yöresinde uygulanmış olmasına rağmen, beklenen olumlu sonuç elde edilememiştir. Bu olumsuzlukta kuşkusuz proje içeriğinin yanında, yönetim kadrolarının değişmesinin de önemli etkisi bulunduğunu belirtmemiz gerekir. 2003 yılından itibaren ise *Köy Merkezli Tarımsal Üretime Destek Projesi* adı altında veteriner ve ziraat mühendislerinden danışmanlık hizmeti alınarak, kırsal sorunların doğduğu yerde çözümü hedeflenmektedir²¹. Bu tür plânlamaların yanında 2000 yılında Uluslararası Para Fonu'na (IMF) verilen iyi niyet mektubu kapsamında, tarım politikalarının reformunda dolaylı destek politikaları yerine *doğrudan gelir desteği* fikri benimsenmiş ve bu uygulamaya 2001 yılından itibaren başlanmıştır. Ancak bu uygulamanın da kırsal topluma sadece bir sosyal yardım niteliğinde olduğuna ve kırsalın kalkınmasına yeterli katkı sağlamayacağına uzmanlar tarafından işaret edilmektedir²². Sonuç olarak Türkiye'de farklı devrelerde önem sırasındaki değişikliklere rağmen, kırsal kalkınma sürekli olarak gündemdeki yerini korumuştur.

Çoğunlukla siyasi kadrolar tarafından geliştirilen, dolayısıyla söz konusu kadronun yönetime geldiğinde uygulama olasılığı olan bu yaklaşımlar, esasen hedef ve içerik olarak büyük benzerlik gösterirler. Bununla birlikte en önemli olumsuzlukları birer siyasi söylem ve hatta seçim sloganı oluşlarıdır. Halbuki ulaşılmak istenen nokta, kır diye tanımlanan ve bir takım olanaklardan yoksun olan alanların kalkındırılmasıdır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinde tarımda öncelikli hedef olarak, tarım pazarlarının izlenmesi, çevresel, yapısal ve kırsal kalkınma

tedbirlerinin uygulanması amacıyla idari yapının iyileştirilmesi benimsenmiştir. Katılım Ortaklığı Belgesinde yine Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Politikası ve Ormancılık Stratejisine Giriş için bir stratejinin belirlenmesi, bölgesel kalkınma plânları hazırlanması suretiyle bölgesel farklılıkları azaltmayı amaçlayan bir ulusal ekonomik ve sosyal uyum politikasının geliştirilmesi ve bu kalkınmayı yürütecek idari yapıların güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur²³. Bu bakımdan dünyada artık tarım ve kırsal alan ile ilgili ulusal politikalarından daha çok, birlikleri içine alan bölgesel ve hatta global politikalar ön plâna çıkmaya başlamıştır. Türkiye de özellikle Avrupa Birliği kriterleri kapsamında, birliğin kırsal yapılanma ile ilgili stratejilerini uygulama sürecine girmiş durumdadır. Bu tür gelişimler, gelecekte hükümetlerin çoğu siyasi içerikli plân ve yatırımları yerine, uluslararası sözleşmelerle belirlenen hedeflerin ön plâna geçmesine olanak sağlayacaktır.

1999 yılı itibarıyla GSYİH'nin yaklaşık %16'sını (%15,8) toplam istihdamın ise %47'sini oluşturan Türk tarım sektöründe destek politikaları gerek kurumsal yapı, gerekse mali mekanizmalar açısından dağınık ve siyasi değişimlerden etkilenen bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan Türk tarımı Avrupa Birliği sürecinde birliğin tarım politikasına yakınlaştırılması gereken öncelikli sektör durumuna gelmiştir²⁴. Kuşkusuz geniş anlamda sorun tarımdan çok kırsal alanlardır. Ancak Türkiye'deki tarımsal yapı ile kırsal yapı çoğunlukla bir arada yer aldığından ve tarım sektörü kırsal yapının ağırlık merkezini oluşturduğundan, bu iki kavramın bir arada değerlendirilmesi adeta bir zorunluluktur.

5. Türkiye’de Kırsal Kalkınma İle İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri

a) Coğrafi Özelliklerden Kaynaklanan Sorunlar

Bilindiği üzere Türkiye ortalama yüksekliği 1100 metreden fazla, engebeli ve yüksekliğin kısa mesafelerde değiştiği bir ülkedir. Yükseltisi 0-500 metre aralığında olan araziler toplam arazilerin %18'3'ünü meydana getirirken, arazilerin %56'6'luk bir bölümü 1000 metrenin üzerinde yüksekliğe sahiptir²⁵. Özellikle sıcaklığın düşmesine neden olan yükseklik

faktörü, insan faaliyetleri üzerinde çoğu zaman belirleyici bir etken durumundadır. Doğu Anadolu'da yüksekliğe bağlı sıcaklık değerlerinin belirgin bir şekilde düşmesi, Erzurum, Kars ve Ardahan platolarında olduğu gibi ürün çeşitliliğini azaltmakta ve bazı tahıl türleri dışında ürün yetiştirilme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Kuşkusuz yağış ihtimalinin arttığı yüksek kesimler çoğu yerde potansiyel hayvancılık faaliyet alanlarıdır.

Akarsu aşındırmasının yoğun bir şekilde etkili olduğu Türkiye arazileri üzerinde yüksek eğim, sosyoekonomik hayatı belirleyen bir diğer önemli jeomorfolojik etmendir. Eğimin %3'e kadar olduğu düz ve hafif eğimli araziler toplam araziler içerisinde sadece %12 kadar iken, eğimin %15-40 arasında olduğu çok dik eğimli alanlar toplam arazilerin %34,4'ünü, eğimin %40'dan fazla olduğu haşın ve sarp araziler ise %45'8'ini meydana getirmektedir²⁶. Dolayısıyla Türkiye arazilerinin %80'lik kısmı insan müdahalesini gerektirecek ölçüde çok eğimlidir. Bu genel jeomorfolojik yapı, öncelikle tarım alanlarının belirli bölgelerde yer alma, verim değerlerinin eğimden dolayı düşük ve sulama zorluklarının yaşanması gibi temel sorunları ortaya çıkarmaktadır. Yine bitki formasyonunun tahribata uğradığı eğimli bölgelerde arazilerin verim değerinin giderek düşmesine sebep olan erozyon yaşanmaktadır.

Jeomorfolojik yapının yanında, iklim elemanları da Türkiye'de oldukça değişken fizikî ortam özelliklerindedir. Yıllık ortalama sıcaklığın 3-20 °C arasında değiştiği ülkemizde yağışlar ise yaklaşık 200-2400 mm arasındadır. Doğu Karadeniz kıyılarında olduğu gibi yüksek nem ürün çeşitliliğini azaltırken, yarı kurak ortam şartlarının egemen olduğu sulama yapılamayan iç bölgelerde ise kuru tarım metotlarının uygulanma zorunluluğu vardır. İç Anadolu Bölgesinde olduğu gibi tahıl tarımının yoğunluk kazandığı suyun yetersiz olduğu bölgelerde suyun toprakta birikiminin sağlanması için arazilerin bir iki yıl işlenmeden bekletilmesi (nadas) söz konusudur. Yine karasallığın şiddetli olduğu bölgelerde kış mevsiminde -30 °C'ye kadar düşen sıcaklıklar ve nisan ayı ortalarına kadar sarkan don olayları, tarımsal faaliyetler üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de kısa mesafelerde bile çok değişken,

fakat daha önemlisi sorunlu fizikî ortam şartları egemendir. Türkiye’nin bu genel fizikî coğrafya özellikleri, farklı ekonomik alternatifler sunmakla birlikte, insan yaşantısında çevreye müdahalenin gerekli olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’nin fizikî coğrafya özelliklerinden kaynaklanan sorunları, beşerî ve ekonomik coğrafya özelliklerinde de izlemek mümkündür. Kır ile şehir kavramlarını birbirinden ayırmada yaşanan zorluklar, özellikle kırsal nüfus miktarının tam olarak belirlenmesini de güçleştirir. DİE’nün yerleşmelere göre yaptığı ayırım göz önüne alındığında, 2000 yılı sayım sonuçlarını göre toplam nüfusun %65’i (67,8 milyon) şehirlerde, %35’i (23,7 milyon) ise köylerde yaşamaktadır. Ancak bu oranlar yerleşmelerin idari statüsü göz önüne alınarak tespit edildiğinden, fonksiyonel anlamda yerleşmelerin ve nüfusun ne kadarının kırsal veya şehrsel olduğunu belirlemek oldukça zordur. Aynı sayım döneminde il ve ilçe merkezlerindeki yıllık nüfus artışı %2,7 iken köylerde bu değer %0.4 kadardır.

Türkiye kırsalı 1950’li yıllarda hızlı yaşanan göçler sonucu, özellikle doğu kesimde büyük nüfus kaybına uğramıştır. Bunun yanında genç nüfusun göç hareketine yoğun bir şekilde katılması, kırsal alanlardaki nüfusun giderek yaşlanması sorununu gündeme getirmektedir. Örneğin; Köykent Projesinin uygulandığı Ordu ili Mesudiye ilçesi Çavdar yöresi nüfusunun %48,3’ü 50 yaş ve üzerindedir. Yine 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Türkiye nüfusunun %15,4’ü 50 yaş üzerinde iken bu oran hızlı göç veren Sivas ili genelinde %17,7’ye, bu ile bağlı bucak ve köylerde ise %23’e yükselmektedir. Bu bakımdan yatırımlarda kırsal alanların nüfus yapısı detaylı olarak ele alınmalıdır.

Türkiye’de kırsal alanların kalkındırılması daha çok büyük şehirlerdeki sorunlarla bir arada düşünülmemekte, dolayısıyla kırsal kalkınmadaki temel hedef, göç hareketini engelleyerek şehirlerdeki sıkışıklığı önleme amacı taşımaktadır. Hatta zaman zaman şehirlerdeki nüfusun köylere döndürülmesi (köye dönüş) projeleri bile uygulamaya konulmaktadır. Bu bakımdan kırsal yatırımlarda şehirlerdeki nüfusun geri dönüp dönmeme eğilimi sosyolojik ve psikolojik açıdan belirlenmelidir.

Bilindiği üzere şehirleşme hareketi başlangıçta daha çok ekonomik temelli iken 1980’li yıllardan sonra daha farklı nedenler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda şehirlerdeki sosyokültürel olanaklardan sağlık, eğitim, eğlence, hizmet çeşitliliği ve hizmet kalitesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle genç nüfus şehirlerle özdeş hale gelmekte ve geri dönme eğilimi da çok mevsimlik olarak yaşlı nüfusta ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de göçlerle birlikte ortaya çıkan bir diğer kırsal sorun ise kırsal yerleşmelerde sürekli ve geçici yaşayan nüfus miktarının belirlenmesidir. Şehirlerde yaşayan nüfus, sıcak yaz mevsimini daha önce ayrıldığı kırsal yerleşmelerde geçirmekte, sonbaharda geri dönmektedir. Dolayısıyla yaz ve kış arasında belirgin bir nüfus farklılığı ortaya çıkmaktadır. Ancak esas sorun, dışarıda yaşayan nüfusun sayım dönemlerinde kırsal yerleşmelere gelerek orada sayılmasıdır. Sadece birkaç günlüğüne sayım amacıyla köye geri gelen bu nüfus, yerleşmenin gerçek nüfusundan 3-4 kat daha fazla çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bunun resmi sonuç olması, yatırımlarda sayım sonucunun göz önüne alınmasına dolayısıyla son derece yanlış rakamlarla hareket edilmesine neden olmaktadır. Örneğin; Köykent Projesinin uygulandığı Ordu ili Mesudiye ilçesi Çavdar yöresi nüfusu 2000 yılı Genel Nüfus Sayımında 4200 kadar iken, yerleşmelerde sürekli ikâmet eden nüfus Sağlık Ocağı kayıtlarında 1299’a kadar gerilemektedir. Dolayısıyla aynı devrede iki sayım arasında %70’lik fark ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Türkiye genelinde sayım dönemlerinde yaşanan bu olumsuzluğun bir an önce çözümlenmesi gerekir.

Kırsalın kalkındırılması kuşkusuz 1960’lı yılların geç kalmış bir çabasıdır. Nitekim söz konusu devrelerde kırdan şehre göç en yoğun şekilde gerçekleşmiştir. Geçen 40-50 yıllık devrede kırsal nüfusun şehirleri büyük ölçüde özümsemiği dolayısıyla şehirli olduğu dikkati çeker. Bu sosyal yapıya kavuşan nüfusu çeşitli yatırımlarla geri döndürme neredeyse imkânsızdır. Kırsal kalkınmanın temel hedeflerinden biri olarak kırsal alanlardaki yaşam standardının yükseltilmesi gösterilmektedir. Ancak bütün sosyal, ekonomik ve kültürel imkânların kır alanlarına götürülmesi hedefleniyor ise Türkiye’nin coğrafi şartlarında bu çaba imkânsız görünmektedir. Belirtilen

bu olumsuzluklara rağmen, Cumhuriyetin ilk yıllarında, nüfusun yaklaşık %80’inin kırsal kesimde yaşadığı göz önüne alınırsa, öncelikle Türkiye nüfusunun kırsal orijinli olduğu dolayısıyla sosyoekonomik açıdan kırsal kalkınmaya çabuk adapte olabileceği anlaşılır.

DİE’nün köy-şehir ayırımı fonksiyonel bir ayırım olmasa da veya sadece köy yerleşmelerini kırsal olarak kabul etsek dahi, Türkiye kırsalının iki yönlü (kırsal ve kentsel) sorun oluşturduğu açıktır. Kaldı ki ülkemizdeki ilçe merkezlerinin büyük çoğunluğu fonksiyonel olarak kırsal yerleşme durumundadır. Bunun yanında, toplam istihdamın %47’sinin tarım sektöründe yoğunlaştığı göz önüne alınırsa, Türkiye nüfusun yaklaşık yarısının kırsal karakterde olduğu düşünülebilir. Kırsal nüfusa karşılık, kırsal alanlar kuşkusuz Türkiye arazilerinin büyük bir kısmını oluşturur. Teorik olarak şehir karakteri kazanan yerleşmeler dışındaki bütün alanları kırsal kabul edersek, tahmini olarak Türkiye’nin %90 dan fazlasının kırsal olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda gerek mekânsal ve gerekse nüfus bakımından kırsal kalkınma Türkiye için son derece önemlidir.

Türkiye’nin fizikî coğrafya şartlarının bir sonucu olarak yerleşme özellikleri de oldukça değişkendir. Özellikle kırsal yerleşmeler sayıca fazla ve az nüfusludur. Köy yerleşmelerinin sayısı 36 binden fazla olmakla birlikte, mahalle, mezra, dam, kom vb bağlı yerleşmeler de sayıca fazla ve bir çoğu devamlı oturlan yerleşmeler durumundadır. Kırsal alanlar üzerindeki yerleşmelerin bu dağınık dokusu, öncelikle yatırımları güçleştirmektedir. Bu açıdan Türkiye’deki kırsal kalkınma plânlarında kırsal yerleşmelerin sayısını azaltabilecek uygulamalara gidilmelidir. Buna karşılık, yatırımların ülke geneline dengeli dağılamamış olması dolayısıyla şehirleşme belirli alanlarda yoğunlaşmış ve şehirler son derece sorunlu yerleşmeler durumuna geçmiştir. Şehirlerdeki sorunların yanında, çoğu küçük il ve ilçede kırsal fonksiyonlar ile şehirsal fonksiyonlar iç içe girdiğinden, şehirleşme süreci oldukça yavaş ve sorunlu yaşanmaktadır.

Göç veren bölgelere yönelik kırsal yaklaşımlarda ilçe merkezlerinin durumu son derece önemlidir. Ülkemizin genellikle doğu yarısındaki ilçe merkezleri, çeşitli hizmetleri çevresindeki kırsal alana verme gibi ortak

fonksiyona sahiptirler. Ancak çoğunlukla geliri düşük olan bu özellikteki ilçe belediyelerinde köylerden daha sorunlu ortam şartları dikkati çeker. Örneğin; Köykent Projesinin uygulandığı Ordu'nun Mesudiye ilçe merkezinde 2003 yılı ağustos ayında yaptığımız gözlemlerden, yerleşmenin bağlı bir çok köyden daha fazla altyapı, işsizlik vb sorunları yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan kalkınma plânlarında öncelikle kırsala daha iyi hizmet götürecek ilçe merkezlerinin güçlendirilmesi gerekir. Bu amaçla kırsal yerleşme yerine kırsal alan anlayışı ön plânda tutulmalıdır. Başka bir ifade ile kırsal kalkınmada köycülük yerine yöresel yaklaşımlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Kırsal üretimde ürün yörenin coğrafi özelliklerine göre belirlenmeli, kalite artırımına gidilmeli ve pazarlama sorunu göz önünde bulundurularak daha fazla talep duyulan ürünler özendirilmelidir. Tarımsal üretim-sanayi bir arada ele alınmalıdır. Bunun yanında geri kalmış yörelerde sermayenin dışarıya kaçmasını önleyecek tedbirlere baş vurulmalıdır. Fizikî coğrafyanın ortaya çıkardığı ulaşım zorlukları en alt düzeye indirilmelidir. Kırsal kalkınma plânlarında Türkiye kırsal kesiminde önemli bir potansiyel olan turizm olanakları harekete geçirilmelidir. Kültür turizmi ve doğa turizminin son yıllardaki yükselişi de göz önüne alınarak uluslararası düzeyde hizmet anlayışı oluşturulmalıdır.

Türkiye'nin genel fizikî, beşerî ve ekonomik coğrafya şartlarına bakıldığında, kalkınmanın en temel boyutunun ortam analizi ve plânlama olduğu görülür. Bu açıdan öncelikli olarak makro ve mikro düzeyde coğrafi değişkenlerin tespit edilerek potansiyelin belirlenmesi gerekir.

b) Kurumsal Sorunlar

Kalkınma bir bütün olarak ele alındığında; kuşkusuz kırsal kalkınma da ülke kalkınmasının bir parçasıdır. Dolayısıyla gelişmekte olan bir ülkede kırsal alanlar da çeşitli sorunlarla iç içe ve gelişme eğiliminde olacaktır. Ancak özellikle Türkiye kırsal kesiminin çok çeşitli potansiyellere sahip olduğu göz önüne alınırsa, kırsal kalkınmanın diğer sosyal ve ekonomik sektörlerin iyileştirilmesinde de önemli rol oynayacağı kesindir.

Kırsalın kalkındırılması temelde sosyal, ekonomik ve fizikî plânlamayı kapsamakta olup, kalkınma modellerinin uzun fizibilite çalışmaları sonunda, toplumun tümünü hatta değişen dünya dengelerini göz önünde bulundurarak hazırlanması gerekir. Öncelikle Türkiye kırsalı kapsamlı olarak ele alınmalıdır. Bunun yanında kırsal alanların potansiyeli belirlenerek mikro düzeyde bölgeler oluşturulmalı ve kalkınma yaklaşımları ulusal, bölgesel, ve yöresel olmalıdır. Bu bağlamda hangi kırsalın ne kadar kalkındırılacağı veya kalkınmanın ne kadar yapılabilir olacağı belirlenmelidir.

Kırsal alanlar kendi içerisinde gruplara ayrılmalı ve hem yatırımın türü hem de yatırım yapılacak alan öncelik sırasına konulmalıdır. Yatırımların önceliği global, ulusal ve yöresel şartlara göre belirlenmelidir. Örneğin; kırsal alanlara çocuk parkı kuşkusuz gerekli bir yatırımdır. Ancak nüfusun yaş yapısı da göz önüne alındığında, öncelik sağlık ve eğitim yatırımlarında olmalıdır.

Bilindiği üzere Türkiye kırsal kesimi son derece değişken ve kompleks bir yapıya sahiptir. Kırsal alanların ekonomik, kültürel, fizikî vb özellikleri kısa mesafelerde dahi büyük değişiklik gösterir. Bu açıdan esasen Türkiye’de kırsal kalkınma son derece zor ve risklidir. Yani yatırımların sonuçsuz kalma olasılığı oldukça yüksektir. Dolayısıyla kırsala yönelik yatırımlar, öncelikle kırsal yerleşmelerin sayıca fazla olmasına bağlı yüksek sermaye gerektirmekte, karmaşık doğal ve beşerî ortam dolayısıyla risk unsuru yükselmektedir. Bunun yanında, yatırımlarda devlet riski büyük ölçüde üzerine aldığından, vatandaş sorunu yeterince sahiplenmemekte ve söz konusu yatırımlara gönübirlik kazanç mantığı ile yaklaşmaktadır. Bu amaçla yatırımlarda öncelikler belirlenmeli, hedefler uzun, orta ve kısa vadeli olmalı ve katılımcılık kesinlikle sağlanmalıdır. Başta düşük faizli kredi olmak üzere, çeşitli desteklerle özel sektörün kırsal kesime yatırımı özendirilmelidir.

Kalkınma modelleri siyasi içerikli olduğundan hem söylemler ve hem de uygulamalar belirli kadrolar tarafından işlerlik kazanmakta, buna karşılık yönetim değişikliği ile birlikte uygulamadan kaldırılmaktadır.

Dolayısıyla kalkınma modelleri öncelikle sürdürülebilir olmalıdır. Bunun için bütün kalkınma yaklaşımlarında siyasi söylemler yerine ulusal potansiyel ve ulusal çıkarlar belirlenmeli, proje ve yatırımlar yasalar ile güvence altına alınmalıdır. Amaca ulaşmak için, kırsal alanlar ile ilgili kurum ve kuruluşların yer alacağı geniş katılımlı bir oluşum gerçekleştirilmelidir. Bu oluşumlarda insan çevre etkileşimini en gerçekçi ortaya koyacak olan coğrafyacılar mutlaka yararlanılmalıdır.

Türkiye'deki lokal değişkenler göz önüne alındığında, ulusal ve bölgesel yaklaşım veya plânlamalarda standart model uygulamalar yerine, yerel plânlamaların yapılması gereği ortaya çıkmaktadır. Lokal değişkenlere göre yapılacak plânlamalar öncelikle ortamın fizikî coğrafya özelliklerinin belirlenmesi ile başlatılabilir ki bu süreçte coğrafyacıların önemli işlevi bulunmalıdır. Çevre-insan etkileşimini rasyonel bir şekilde ortaya koyabilecek coğrafyacılar, aynı zamanda ortamın diğer coğrafi dinamiklerinin (beşerî ve ekonomik) de analizini yapacaklardır.

Son 15-20 yıldan beri Türkiye'de GAP, DAP, DOKAP gibi bölgesel plânlama modelleri, üzerinde en fazla çalışılan kalkınma projeleridir. Ancak bu projeler örneğin; Doğu Anadolu gibi, genişçe bir bölgeyi kapsadığından bölgenin tümüne beklenen yatırımların götürülmesi güçleşmektedir. Bunun için bölgesel projeler yerine iller hatta ilçeler düzeyinde daha lokal plânlamalar yapılmalıdır. Projelerin belirlenmesi ve yürütülmesinde yerel birimler aktif rol oynamalıdır. Yerel şirketleşme yasa ve kredilerle özendirilmelidir.

Tarım alanlarındaki parsellerin dağınıklığı ve mülkiyet sorunu önemli kırsal sorunlardandır. Özellikle göç eden nüfus arazilerini elden çıkarmayı kolay kolay düşünmemektedir. Bu amaçla tarımda arazilerin toplulaştırılması ve mülkiyet sorunu yasalar kapsamında iyileştirilmelidir. Örneğin; arazisini belirli süre işlemeyenlerin arazisinin kiraya verilmesi gibi.

Bölge kalkınma plân ve projeleri yürütülürken model tercihi tarihi gelişim çizgisi ve sosyal yapının özelliklerini yansıtacak tarzda olmalı, toplum uzmanları denilen değişim elemanları yetiştirilmeli ve projeler tüm ülke çapında tartışma konusu yapılmalıdır²⁷.

Son olarak, kırsal alandaki bireylerin ilgili kurumlar tarafından eğitilmesi, mevcut kaynakların rantabl şekilde kullanımını sağlamanın yanında, kalkınmayı da hızlandıracaktır.

NOTLAR

- ¹ GÖNEY, S., 1987, *Türkiye Ziraatinin Coğrafi Esasları*, İ.Ü. Yay. No:2600, Coğrafya Bölümü Yay. No:110, İstanbul, s. 126.
- ² TÜRMEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1998, *Beşerî Coğrafya (İnsan. Kültür. Mekân)*, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 378-379.
- ³ DPT., 2000, *Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2522, ÖİK: 538. Ankara, s.6.
- ⁴ DPT., 2000, a.g.rapor
- ⁵ ELANDS, B.H.M., WİERSUM, K.F., 2001, *Forestry and rural development in Europe: an exploration of socio-political discourses*, *Forest Policy and Economics* 3, p.11.
- ⁶ TÜRMEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1999, *Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma)*, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 378-379.
- ⁷ SLEE, B., K.F. WİERSUM., 2001, *New opportunities for forest-related rural development in industrialized countries*, *Forest Policy and Economics* 3, p.2.
- ⁸ DPT, 2000, a.g.rapor.
- ⁹ UN., 2003, “*Role of agriculture and rural development in the eradication of hunger and poverty*”, (Promoting an integrated approach to rural development in developing countries for poverty education and sustainable development (www.un.org.esa/coordination/ecosoc))
- ¹⁰ TERLUIN, I.J., 2003, *Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories*, *Journal of Rural Studies* 19, p.331.
- ¹¹ MCQUAID, R.W., 1997, *Local Enterprise Companies and Rural Development*, *Journal of Rural Studies*, Vol. 13, GB, p. 197-212.
- ¹² WILLIAMS, CC., 1996, *Local Purchasing Schemes and Rural Development: an Evaluation of Local Exchange and Trading Systems (LETS)*, *Journal of Rural Studies*, Vol. 12, No.3, GB, p. 231-244.
- ¹³ ABRUDAN, I., TURNOCK, D., 1999, *A Rural Development Strategy for Apuseni Mountains, Romania*, *Geojurnal*, 46, The Netherland, p. 335.
- ¹⁴ PLATT, R.V., 2003 *Global and local analysis of fragmentation in a mountain region of Colorado*, *Agriculture Ecosystems and Environment*, (article in press), (www.elsevier.com/locate/agee).
- ¹⁵ TERLUIN, I.J., 2003, a.g.e.s. 342.
- ¹⁶ TERLUIN, I.J., 2003, a.g.e.s. 327.
- ¹⁷ TUROĞLU, H., 2000, *Doğal Ortam Analizi ve Düzenleme-Plânlama Çalışmaları*, İ.Ü., Ed. Fak. Coğrafya Böl. Coğrafya Dergisi, Sayı: 8, İstanbul, s.204,205.
- ¹⁸ AVCI, S., 2000, *Türkiye'nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları*, İ.Ü. Ed. Fak. Coğrafya Bölümü Dergisi, Sayı: 8, İstanbul, s.41-48.
- ¹⁹ DPT, 2000, a.g.rapor.
- ²⁰ DOĞANAY, H., 1997, *Türkiye Beşerî coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı yay:2982, Bilim ve Kültür Eserleri dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul, s. 386.
- ²¹ www.tarim.gov.tr
- ²² GÜRBUZ, M., 2002, *Tarım Sektöründe Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasına İlişkin Bilgi Notu*, (www.tema.org.tr).
- ²³ TÜSİAD, 2002, *Katılım Ortaklığı Belgesinde Kısa ve Orta Vadeli Hedefler ve AB Komisyonun Türkiye İlerleme Raporu*. (www.İbsresearch.com)

-
- DPT, 2003, *Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgeseli, (14 Nisan 2003 Tarihinde Avrupa Birliği Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin)*. Ankara. (www.ekutup.dpt.gov.tr)
- ²⁴ Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği., *Avrupa Birliği Tarım Politikası, Avrupa'da Yenilenme ve Türkiye'ye Etkisi*. (www.deltur.cec.eu.int)
- ²⁵ ATALAY, İ., 1987, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (Genişletilmiş 2. Baskı)*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No:9, İzmir, s. 67.
- ²⁶ ATALAY, İ., 1987, a.g.e., s.70.
- ²⁷ TÜRKDOĞAN, O., 1997, *Güneydoğu Anadolu Projesinin Sosyokültürel Yönü, Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl.XXXIII/1-2*, Ankara, 289-307.

KAYNAKÇA

- ABRUDAN, I., TURNOCK, D., 1999, A Rural Development Strategy for Apuseni Mountains, Romania, *Geojurnal*, 46, The Netherland.
- ATALAY, İ., 1987, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş (Genişletilmiş 2. Baskı)*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yay. No:9, İzmir.
- AVCI, S., 2000, Türkiye'nin Ekonomi Politikaları ve Coğrafi Sonuçları, İ.Ü. Ed. Fak. Coğrafya Bölümü Dergisi, Sayı: 8, İstanbul.
- Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği., *Avrupa Birliği Tarım Politikası, Avrupa'da Yenilenme ve Türkiye'ye Etkisi*. (www.deltur.cec.eu.int)
- DOĞANAY, H., 1997, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı yay:2982, Bilim ve Kültür Eserleri dizisi:877, Eğitim Dizisi:10, İstanbul.
- DPT., 2003, *Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgeseli, (14 Nisan 2003 Tarihinde Avrupa Birliği Tarafından Kabul Edilen Nihai Metin)*. Ankara. (www.ekutup.dpt.gov.tr)
- DPT., 2000, *Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2522, ÖİK: 538. Ankara.
- ELANDS, B.H.M., WİERSUM, K.F., 2001, *Forestry and rural development in Europe: an exploration of socio-political discourses*, *Forest Policy and Economics* 3.
- SLEE, B., K.F. WİERSUM., 2001, *New opportunities for forest-related rural development in industrialized countries*, *Forest Policy and Economics* 3.

-
- GÖNEY, S., 1987, Türkiye Ziraatinin Coğrafi Esasları, İ.Ü. Yay. No:2600, Coğrafya Bölümü Yay. No:110, İstanbul.
- GÜRBÜZ, M., 2002, Tarım Sektöründe Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasına İlişkin Bilgi Notu, (www.tema.org.tr).
- MCQUAID, R.W., 1997, Local Enterprise Companies and Rural Development, Journal of Rural Studies, Vol. 13.
- PLATT, R.V., 2003, Global and local analysis of fragmentation in a mountain region of Colorado, Agriculture, Ecosystems and Environment, (article in press), (www.elsevier.com/locate/agee).
- SLEE, B., K.F. WIERSUM., 2001, New opportunities for forest-related rural development in industrialized countries, Forest Policy and Economics 3.
- TERLUIN, I.J., 2003, Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories, Journal of Rural Studies 19.
- TUROĞLU, H., 2000, Doğal Ortam Analizi ve Düzenleme-Plânlama Çalışmaları, İ.Ü., Ed. Fak. Coğrafya Böl. Coğrafya Dergisi, Sayı: 8, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1998, Beşerî Coğrafya (İnsan. Kültür. Mekân), Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1999, Ekonomik Coğrafya (Küreselleşme ve Kalkınma), Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜRKDOĞAN, O., 1997, Güneydoğu Anadolu Projesinin Sosyokültürel Yönü, Türk Kültürü Araştırmaları, Yıl.XXXIII/1-2, Ankara.
- TÜSİAD., 2002, Katılım Ortaklığı Belgesinde Kısa ve Orta Vadeli Hedefler ve AB Komisyonun Türkiye İlerleme Raporu. (www.ibsresearch.com).
- UN., 2003, “Role of agriculture and rural development in the eradication of hunger and poverty”, (Promoting an integrated approach to rural development in developing countries for poverty education and sustainable development) (www.un.org.esa/coordination/ecosoc).

WILLIAMS, CC., 1996, Local Purchasing Schemes and Rural Development: an Evaluation of Local Exchange and Trading Systems (LETS), Journal of Rural Studies, Vol. 12, No.3.

www.tarim.gov.tr

www.die.gov.tr

Coğrafi Açıdan Türkiye’de Kırsal Kalkınma Sorunu
